

מניעת המניעה – 1104

הרב לוי יצחק הלפרין פיתח מכשיר "מניעת המניעה", שאינו מבוסס של היתר "גרמא" אלא - על פי שיטתו ההיתר מרווח יותר ולקמן ננסה לעמוד על שיטתו/ראיותיו (ולאחר מכן על השיטות החולקות)

גמ' מסכת שבת דף קכ:

תנא נר שאחורי הדלת פותח ונועל כדרכו ואם כבתה כבתה. לייט (-מקלל) עלה רב (רש"י: על כל המורין כן). אמר ליה רבינא לרב אחא בריה דרבא ואמרי לה רב אחא בריה דרבא לרב אשי מאי טעמא לייט עלה רב, אילימא משום דרב סבר לה כרבי יהודה (דאמר דבר שאין מתכוין – אסור) ותנא קתני לה כרבי שמעון, משום דרב סבר לה כרבי יהודה כל דתני כרבי שמעון מילט לייט ליה? אמר ליה בהא אפילו רבי שמעון מודה דהא אביי ורבא דאמרי תרוייהו מודה רבי שמעון בפסיק רישיה ולא ימות (רש"י: והכא נמי, הרוח מכבהו).

דייק מדבריו רש"י מה היא המציאות עליה מדובר – מה עושה פעולת פתיחת הדלת ממה כבה הנר? הנר כבה במקרה של פתיחה או במקרה של סגירה? מדוע שתי הפעולות אסורות?

תוס' ד"ה "פותח ונועל" – דחיית פירוש רש"י

פותח ונועל כדרכו... אין לפרש משום כיבוי דרוח דאחורי הדלת - ליכא רוח! ועוד דא"כ הוה ליה למימר פותח אדם דלת 'כנגד הנר' כדקאמר בסמוך 'כנגד המדורה'. ועוד (=גם אם נאמר שיש מציאות של רוח שנכנסת בשעה שהדלת פתוחה) דתינח פותח ונועל מאי איסורא איכא?

מה יענה רש"י לקושיית תוס' לגבי ה"נועל"? נסה לבאר מה קורה בשעת נעילת הדלת?

תוספות מסכת שבת דף קכ עמוד ב ד"ה פותח ונועל – שיטת תוס' בביאור הסוגיא

פותח ונועל כדרכו - אף על פי שע"י כן מתנדנד הנר ומתרחק השמן מן השלהבת או מתקרב והוי מכבה או מבעיר... כדפרישית ואי לאו משום כיבוי והבערה משום טלטול אין לאסור דבנעילת דלת לא חשיב טלטול וגם לא הוי בסיס לדבר האסור דבית חשוב הוא ובטל אגב בית אי נמי בשכח דלא הוי בסיס.

חדושי הרשב"א שם

נר שאחורי הדלת פותח ונועל. פירש רש"י ז"ל ואם כבתה ברוח כבתה, והקשו עליו בתוספות דאם כן מאי נועל? ואינה קושיא לפי דעתי דנועל לאו דוקא ומשום פותח נקט לה ואורחא דמילתא נקט כלומר אינו נמנע מלפתוח ולנועל כדרכו, והם ז"ל פירשו שהנר עומד על הדלת ומשום נדנוד הדלת בפתיחתו או בנעילתו יפול ויכבה, ומשום בסיס ליכא דאיכא למימר בשוכח ואי נמי שאין הדלת בטלה לגבי הנר להיות בסיסו. אבל לשני הפרושים האלו קשה לי דהיכי קרי ליה להאי פסיק רישיה דדלמא לא מכביא בנפילתו או בנדנודו ולא ברוח הנכנס לה מכנגד הפתח. ור"ח ז"ל פירש שהנר קבוע בכותל אחורי הדלת ובפתיחתו יכבנו. לפי הרשב"א והתוס' – מדוע פשוט שמותר לסגור את הדלת? חשוב על ההשפעה של הסגירה!

מעשה וגרמא בהלכה פרק יג 148

מבואר מדברי התוספות שרוח נושבת על נר מגדילה ומקטינה את הלהבה. סגירת הדלת הופכת את התהליך שנוצר ע"י הרוח ואעפ"כ פשוט לתוספות שאין איסור בסגירתה. יתכן ואחת המחלוקות בין רש"י ותוספות היא זו שלדעת רש"י יש איסור בסגירת דלת בגלל השינוי בגודל השלהבת ולתוספות הדבר מותר. הרשב"א בחידושו לשבת שם אחרי שהביא קושיית התוספות על רש"י כתב ליישב ז"ל ואינה קושיא לפי דעתי דנועל לאו דוקא ומשום פותח נקט לה ואורחא דמילתא נקט כלומר אינו נמנע מלפתוח ולנועל כדרכו עכ"ל משמע שלדעתו רש"י ותוספות אינם חולקים בכך.

שׁוֹת הַרִיב״שׁ סִימָן שִׁצָד / פִּירוּשׁ נֹסֵף לְשִׁטַּת רִשׁ״י

ופי' נר שאחורי הדלת פותח ונועל, ואם כבתה כבתה. נראה לי שרש"י ז"ל דפירש שפסיק רישיה הוא שהרוח מכבה, לא ברוח הנכנס דרך הפתח קאמר, דאם כן לא הי"ל למימר אלא פותח אדם דלת כנגד הנר, ואם כבה כבה, כדאמרין פותח אדם דלת כנגד המדורה. והוה ליה לאפלוגי בהא נמי בין רוח מצויה לרוח שאינה מצויה, דהכי שייך לאפלוגי בכבוי, כמו בהבערה. אלא רש"י כיון לרוח המתעורר בנדנד הדלת ובפתיחתו. שהרי זה כמניף במניפה בפני הנר כדי לכבותו. וכאן ג"כ הדלת הוא כמניפה. ואף על פי שאינו מכויץ פסיק רישיה הוא. מעתה אין אנו צריכים למה שכתב הרשב"א ז"ל.

תְּרוּמַת הַדָּשֵׁן סִימָן נֹסֵף

שאלה: בליל שבת כשהחלון פתוח כנגד הנר, שרי לסוגרו כדי שלא יכבה הרוח את הנר או לאו?
תשובה: יראה דשרי ואף על גב דשמעתי מחמירים בדבר... והנה מצאתי תשובת מהר"ם שהעתיק אחד מהגדולים, דשרי לסגור החלון כדי שלא יכבה הרוח את הנר. והיה נראה להביא ראיה לאסור, מהא דגרסינן פ' כל כתבי / שבת קכ ע"ב: / נר שאחורי הדלת מותר לפתוח ולנועל כדרכו. לייט עליה רב משום דהוי פסיק רישיה. ופרש"י שם הטעם משום דהרוח מכבה את הנר. והשתא בשלמא לפתוח אסור, משום דשמא יכבה, אלא לנעול אמאי? וכתב דלייט עלה לא קאי אלא על פותח כדרכו. אכתי תקשה תנא גופיה מה חידוש אתא לאשמועינן דנועל כדרכה, אע"כ מטעם דלעיל דבנעילה נמי איכא חשש שמבעיר את הנר.
אמנם מצאתי אח"כ דהתוס' שם מקשה אפרש"י, אמאי נקט לנעול, אלמא דלא ס"ל טעמא דידן. ולפרש"י נמי נוכל לומר דלאורחא דמילתא נקט לנעול, ולא משום דאיכא קפידא בנעילה. וכן צ"ל ע"כ, דהא קאמר התם מותר לפתוח ולנעול כדרכו, ואי כבתה כבתה. והשתא אי הוי חשש הבערה בנעילה טפי, הולל"מ אם הובערה הובערה, דהוי חידוש טפי דלא חיישינן אם הובערה, אף על גב דמלאכה הצריכה לגופיה היא, משא"כ באם כבתה דכל כיבוי שאינו כדי לעשות פחמים, מלאכה שאינה צריכה לגופה היא, ופטר עליה ר"ש... אי"כ נוכל לומר דרב מודה לתנא דנעילה שרי, משום דלא פסיק רישיה הוא ולא לייט אלא אפותח משום דהוי פסיק רישיה, הנראה לע"ד כתבתי.

מה טעם היתר סגירת הדלת – ושים לב לסיום דברי תה"ד! האם הכרחי נימוק זה בפשט תוס' והרשב"א?

שׁוֹת או"ח סִימָן רַעֲז סַעִיף א-ב

נר שמונח אחורי הדלת, אסור לפתוח הדלת (כדרכו), (רמב"ם פ"ה ומרדכי פ' כ"ב וב"י בשם סמ"ג) שמא יכבנו הרוח. (רמ"א): אבל לנעול הדלת כנגדו, מותר (ת"ה סי' נ"ט)...

משנ"ב ס"ק ד': - שבזה אינו עושה כלום לא מכבה ולא מבעיר:

שים לב מקורו של הרמ"א בתשובת תה"ד – האם ההיתר הוא רק מפני שאינו פס"ר שישפיע?

(סעיף ב'): אסור לפתוח הדלת כנגד המדורה שהיא קרובה קצת אל הדלת ואפילו אין שם אלא רוח מצויה, אבל אם היה פתוח כנגדה, מותר לסוגרו ואין בו משום מכבה.

משנה ברורה ס"ק י"א: (יא) מותר לסגור - ואף על פי שהרוח היה מבעירה אין בו משום מכבה שאינו עושה כלום אלא עוצר הרוח ואם תכבה תכבה:

לְבוּשׁ אֹרַח חַיִּים סִימָן רַעֲז סַעִיף ב

אסור לפתוח הדלת כנגד המדורה שהיא קרובה קצת אל הדלת, מפני שגורם להבעיר המדורה שהרוח יבעיר את המדורה, ואפילו ברוח מצויה שאין דרכה להבעיר, אסור גזירה אטו שאינה מצויה, ואף על פי שאינו מכויץ להבעיר, פסיק רישיה הוא ופסיק רישיה אסור לכולי עלמא, אבל אם היה הפתח פתוח כנגד המדורה מותר לסוגרה, ואף על פי שהרוח היה מבעירה, אין בו משום מכבה שאינו עושה כלום אלא עוצר הרוח ואם תכבה תכבה דבר שאינו מתכוין הוא ואינו פסיק רישיה, דאפשר להם להבעיר מעצמה.

רִמ"א סִימָן רַנֵּט סַעִיף ז

וני"ל הא דמותר לחזור לסתום התנור, היינו ביום דכבר כל הקדירות מבושלות כל צרכן, אבל בלילה סמוך להטמנתו דיש לספק שמא הקדירות עדיין אינן מבושלות כל צרכן, אסור לסתום התנור דגורם בישול

מג"א ס"ק ו' / תוספת שבת סימן רע"ז ס"ק יא – על דברי השו"ע סימן רע"ז ב'
(יא) מותר לסגור. ואפילו להאוסרים בסעי' רנ"ט גבי התנור הכא בבית שרי דיש בו אויר הרבה ול"ד למפוח.

מעשה וגרמא בהלכה הנ"ל עמ' 150

על דברי הלבוש יש להקשות מדברי הראשונים שהבאנו לעיל המתירים אף בפסיק רישיה...

ולכאורה יש לשיב שה"לבוש" נאמן למקורו של הרמ"א בתה"ד, ועי"ש בעמ' 149 שהביא דברי תה"ד ולא ציין כתב שמדובר שאינו פס"ר.

מעשה וגרמא הנ"ל עמ' 150-151

מכל הנ"ל יוצא להלכה ולמעשה שמותר לסגור דלת בפני הרוח הן כשהיא מנשבת על הנר ועי"י הסגירה האש גדלה והן בפני המדורה שהסגירה מקטינה את האש הטעם הוא משום שאינו עושה פעולה חיובית אלא פעולה שלילית שהיא הסרת מונע אבל הרי ראינו עמ' 102 שבהסרת מונע בכח ראשון אסור וכאן השינוי נעשה מיד והרי זה כח ראשון וצריך היה להיות אסור אם כן מדוע פשוט שמותר ? ההבדל כנראה בין הסרת מונע שכבר נמצא ופועל פעולת המניעה לבין עיכוב מונע אחר מלבוא ולמונע הוא, שבהסרת מונע שהוא כבר נמצא התוצאות מתייחסות למסיר המונע כמעשה ממש, וכמו שנתבאר לעומת זאת בעיכוב מונע מלבוא ולמונע אין מעשה ואפילו לא גרמא בכח שני וכמבואר בשו"ע הרב בנוגע לסגירת דלת בפני הרוח מכל הפוסקים מוכח כן שהתירו לכתחילה לנעול דלת בפני הרוח (והרמ"א סימן רע"ז סעיף א') בעוד בגרמא אמנם אין חיוב אבל לכתחילה אסור לדעת המרדכי ורבינו יואל (רמ"א באו"ח סימן של"ד סעיף כ"ב).

בהסרת מונע בכה שני אמנם העושה אינו עושה פעולה באותו כח באופן מידי אבל משנה מצב כח זה. במניעת במניעה אין שינוי מצב למרות שהאש הוקטנה או הוגדלה כתוצאה מהפסקת נשיבת הרוח. ההבדל הוא בכך שהמצב אינו קיים בפועל כיון שהרוח הנמצאת על הנר מתחלפת תדיר וצריך רוח חדשה להחזיק את המצב, אם כן האדם רק מונע מרוח חדשה לבוא וזה אינו מעשה אלא רק מניעת מניעה.

הדבר נכון עוד יותר אם הפעולה תהיה מניעת המונע מלהיווצר או שפעולת המניעה עי"י האדם נעשית לפני שהמונע נוצר במקרים אלו אין בזה משום מעשה ואפילו לא גרמא, שהרי גם מניעת מניעה קיימת אינה גרמא אסורה, על אחת כמה וכמה מניעה ממונע להיווצר. גם אם נאמר שמניעת מניעה הוא בגדר גרמא האסורה יש להתיר מצב כזה כי כח שלא נוצר עדיין גם אם נעשה עי"י מעשה ממש הוא בגדר גרמא כמבואר בתוספות (ב"ק נ"ו עמ' א' ד"ה אילימא וסנהדרין ע"ז עמ' א' ד"ה סוף חמה) אין מי שאוסר בשתי גרמות ולא יהא אלא כגרסא באיסור דרבנן שהרבה מן הפוסקים סוברים שאין זה איסור גרמא באיסור דרבנן ופשוט שלכל הדעות קל איסור גרמא מאיסור דרבנן אחר.

שו"ת מעשה חושב חלק א' סימן ג' (עי"ש מה הכללים שמנחים)

מבואר בש"ס שבת ק"כ ב' ונפסק להלכה בשולחן ערוך או"ח סימן רע"ז שמותר לסגור חלון פתוח בשבת כאשר דולק נר בבית ורוח נושבת לעברו לכבותו למרות שגורם בכך להגדלת הלהבה והרי רבוי הבערה כהבערה. על יסוד הלכה זו מבוסס מתג גרמא של המכון המאפשר לגרום הפעלת והפסקת חיבור חשמלי בשבת לצרכים דחופים וחיוניים.
הבה ונתבונן בהלכה זו היטב להגדרת פעולת האדם בסגירת החלון ביחס לאיסור מבעיר לפי התיאור הבא :

הרוח הנושבת על הנר גורמת ע"י הרחקת הלהבה מהפתילה להקטנת האש כאשר נבחין בפעולת סוגר החלון נראה כי אינו נוגע ברוח שכבר נשבה אלא מונע כניסת רוח חדשה שבאה להמשיך בהקטנת הלהבה. הסגירה מותרת משום שאין האדם גורם להגדלת הלהבה לא באופן ישיר ולא בצורת עקיפה חיובית רק בצורת עקיפה ושלילית היינו שאינו גורם ע"י תוספת חומר בעירה או חמצן וכדומה לבעירה שכן נתוני החומר לבעירה קיימים מכבר. הרוח אינה אלא מונעת מהבעירה ויכולתה לעשות מלאכתה. האדם בסגירת החלון אינו אלא מונע מהרוח מלבוא למנוע את מעשה הבעירה הנעשית כאילו בכחות עצמה בלבד. הוא הדין גם כשהבעירה אינה דולקת מכבר רק ישנו חומר דליק במקום חם שמטבעו הוא שהחומר יידלק רק שמגיע מרחוק אויר קר המונע מאותו חומר להידלק, אין במניעת הגעת האויר הקר משום מעשה הדלקה ואינו אלא כמונע מניעה בלבד. הארכנו... וכשרות ושבט במטבח המודרני (עמ' רעט-רפ), הוספת דברים זה ראה להלן תשובה ט....

אין בפעולת מניעת המניעה משום איסור שבת לא מן התורה ולא מדרבנן אפילו כשמחכוין לכך אכן כל זה מעיקר ההלכה אבל למעשה יש להתנהג בזה כדין גרמא שאינה מותרת אלא במקרים מיוחדים כפי שיתבאר להלן....

כתב עת: תחומין, "גרמא" בשבת - מושג ושימושי / תחומין לד' / הרב ישראל רוזן

בספר 'גרמא ומעשה בשבת' מסביר הרב הלפרין שהמקור לדעה זו הוא הגמ' (שבת קכ, ב): "נר שאחורי הדלת פותח ונועל כדרכו. ואם כבתה כבתה". ופירושו התוס' שהנר 'יושב' על הדלת הנפתחת:

אף על פי שע"י כן מתנדנד הנר ומתרחק השמן מן השלהבת או מתקרב והוי מכבה או מבעיר. אבל אין לפרש משום כיבוי דרוח, דאחורי הדלת ליכא רוח. ועוד דא"כ הוה ליה למימר פותח אדם דלת כנגד הנר כדקאמר בסמוך כנגד המדורה. ועוד דתינח פותח ונועל מאי איסורא איכא אלא כדפרישית.

וכתב הר"י הלפרין דלכאורה היה לתוס' לתרץ דמייירי שהרוח עומדת לכבות את הנר, וע"י סגירת הדלת הנר שב לבעור. מבואר מזה דס"ל לתוס' שאין איסור בדבר הואיל ורק מונע מהרוח לכבות. וסיכס: שאין בזה לא משום מעשה ולא גרמא האסורה.

כלומר, התוס' שללו את הפירוש שפתיחת הדלת גורמת לכיבוי באמצעות הרוח שמאחוריה, שהרי נאמר "פותח ונועל", ונעילת הדלת איננה עושה דבר (אגב, הרשב"א פירש ד"נועל לאו דוקא, ומשום פותח נקט לה ואורחא דמילתא נקט"). מכאן הבין הרב הלפרין שנעילת הדלת מדליקה את הנר, שהרי יתכן שהוא נמצא ממש על סף כיבוי בשל הרוח המנושבת (= מונעת הדלקה). נעילת הדלת מסלקת (= מונעת) את הרוח וע"כ הנר ידלק. זו ראייתו, ומכאן גזר להתיר את מניעת המניעה במנגנוני שבת הנבנים בדרך זו.

ואני עומד וצווה ותמה על 'חידושי' דרמטי זה: כל בר - בי - רב מבין שלא הרי הפעלה חשמלית אקטיבית כתוצאה מ'סילוק מונע' כהרי השארת הנר דולק והמשכת מצבו הנוכחי. בנר לא תיתכן מציאות שיהיה כבוי ונעילת הדלת תדליק אותו ע"י סילוק המונע. וכל דבריו אינם עומדים בפני התבונה הפשוטה.

ואכן הלכה זו נפסקה בשו"ע (או"ח רעז, א): "נר שמונח אחורי הדלת אסור לפתוח הדלת שמא יכבנו הרוח". וכתב הרמ"א: "אבל לנעול הדלת כנגדו מותר". ובאר במשנ"ב בשם הלבוש: "שאינו עושה כלום לא מכבה ולא מבעיר". וביתר שאת בשו"ע - הרב שם: "אם הדלת פתוחה מותר לנעלה בשביל שלא יכבה הנר ואין בזה משום גרם הבערה". כלומר, התוצאה היא אי - עשייה, ואילו הרב הלפרין טען להתיר בשיטה זו להפעיל מיכשור וציוד חשמלי כפעולה אקטיבית.

. דעת הרש"י אוירבך: ואכן גם הר"י הלפרין הדר תבר לגיזיה, וכך כתב בקונטרס (בסטנסיל) של המכון הטכנולוגי בירושלים (גרם מלאכה בשבת באמצעות אור ורוח, עמ' סח):

כאשר הרצינו הדברים לפני הגרש"י אוירבך אמר לנו שאם המעגל נסגר מיד עם הפסקת האור [= ע"י חציצת קרן האור, דהיינו מניעת המונע] יש לאסור, כי לדעתו גם באופן זה דמי לבידקא דמיא בכח ראשון, וכל המלאכות המבוצעות ע"י סגירת המעגל מתייחסות אליו כעושה מעשה המלאכות בידים.

ואכן בספר 'חשמל ושבט' בהוצאת המכון הטכנולוגי להלכה (עמ' 70) סיכמו: סגירת מעגל ע"י הפסקת הקרנה, כגון שבהעדר האור נפתח מעגל אחד הגורם לסגירת מעגל שני ע"י הכנסת מסך בין האור והתא, או ע"י ויסות בעצמת הקרינה בהחלשת האור לדעת מוהר"ר שלמה זלמן אוירבך יש לחלק בין אם הדבר נעשה מיד, עם הבאת המסך, שיש לאסור, לבין אם הפעולה נעשית לאחר זמן שאז אינה חשובה מעשה. כאמור לעיל, אם התהליך האלקטרוני הפנימי מתחיל מיד, ורק התוצאה מושהית, הרי זה כיריית חץ הנחשבת ככוחו הישיר.